

Jerzy Wowczak

dr n. hum., mgr inż. arch.

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Wydział Architektury i Sztuk Pięknych

ORCID: 0000-0001-6337-6943

Zabudowa sióstr albertynek w Prądniku Czerwonym jako urzeczywistnienie idei polskiego budownictwa drewnianego Jana Sas-Zubrzyckiego

Buildings of the Albertine Sisters in Prądnik Czerwony as the implementation
of Polish wooden construction industry idea by Jan Sas-Zubrzycki

Streszczenie

W latach 80. ubiegłego wieku na terenie Zgromadzenia Sióstr Albertynek powstała kaplica „Ecce Homo”, inspirowana sąsiednimi obiektami z początku XX wieku. Artykuł przybliża zapomniany epizod w twórczości Jana Sas-Zubrzyckiego i wyjaśnia, w jakim stopniu zespół zabudowań w Prądniku Czerwonym urzeczywistnia zakorzenione w XIX wieku idee polskiego budownictwa drewnianego. Tekst został zilustrowany niepublikowanymi dotychczas rysunkami Jana Sas-Zubrzyckiego i Marzeny Popławskiej.

Słowa kluczowe: architektura sakralna, budownictwo drewniane, Jan Sas-Zubrzycki, polski styl narodowy w architekturze

Abstract

In the 1980s, in the area of the Congregation of Albertine Sisters, the “Ecce Homo” Chapel was built, inspired by the neighboring buildings from the beginning of the 20th century. The article recalls a forgotten episode in the activity of Jan Sas-Zubrzycki and is intended to answer the question, to what extent does the complex of buildings in Prądnik Czerwony realize the 19th century ideas of Polish wooden construction. It is illustrated with unpublished drawings by Jan Sas-Zubrzycki and Marzena Popławska.

Key words: church architecture, wooden construction, Jan Sas-Zubrzycki, Polish national style in architecture

Nie bawienie oczów ma być na pierwszym miejscu w sprawach twórczości architektonicznej, ale sprawa najważniejsza, a jest nią symbolika kształtów¹.

Jan Sas-Zubrzycki

Wprowadzenie

W latach 80. XX wieku w bezpośrednim sąsiedztwie budynków projektowanych przez Jana Sas-Zubrzyckiego w Prądniku Czerwonym powstała kaplica „Ecce Homo”². Z perspektywy 40 lat można ocenić, że albertyński kościół należy do tych obiektów architektonicznych, które posiadają ponadczasową formę (il. 1). Marzena Popławska przekazała autorowi niniejszego artykułu informację, że projektując kościół, inspirowała się m.in. kasetonami sufitowymi z sąsiedniej kaplicy klasztornej i charakterystycznymi oknami: „[...] okienka podszczytowe na przekątnej w pion [...]. Gdy doszłam do fazy projektowej, gdzie potrzebne są takie detale, one już były na miejscu. Postmodernizm dopuścił takie podejście, ponieważ harmonia z kontekstem tego wymaga”³ (il. 2). Autorka opisała też głębsze podłoże budowy formy:

W którejś z moich lektur religijnych przeczytałam passus, w którym krzew gorejący jest pierwszą świątynią, w której Bóg przemówił do Mojżesza. Pomyślałam więc o kościele „Ecce Homo” i wynikał z tego pewien obraz, obraz zrodził rysunek. [...] Widzimy strop rusztowy, który przepuszcza światło, ta pierwsza idea wiodąca od początku, do której zostały użyte kasetony Zubrzyckiego. Więźba i więź, zaskakująca zbieżność w polskim języku. Łacińskie religio tłumaczy się „więź”. Drzewo się wiąże, więc musi to być niesłychany archaizm, który widać w rekonstrukcjach prehistorycznych...⁴

Ta relacja dowodzi, że kościół „Ecce Homo” należy do grupy obiektów nawiązujących do tradycji polskiego budownictwa drewnianego i zasługuje na odrębny artykuł naukowy. Można wyrazić nadzieję, że Marzena Popławska opíše w najbliższej przyszłości genezę powstania swojego dzieła, które weszło już do kanonu polskiej architektury XX wieku⁵.

W czasach, w których powstawał projekt kościoła „Ecce Homo”, Jan Sas-Zubrzycki był znany przede wszystkim jako autor podgórskiej fary⁶. Sukces albertyńskiej kaplicy

¹ J. Sas-Zubrzycki, *Styl nadwiślański jako odcień sztuki średniowiecznej w Polsce*, Kraków 1910, s. 22.

² Autor korzystał z relacji dotyczących procesu projektowego i budowy kaplicy „Ecce Homo” przekazanych przez arch. Marzenę Popławską.

³ M. Popławska, relacja z 2.03.2021.

⁴ *Ibidem*.

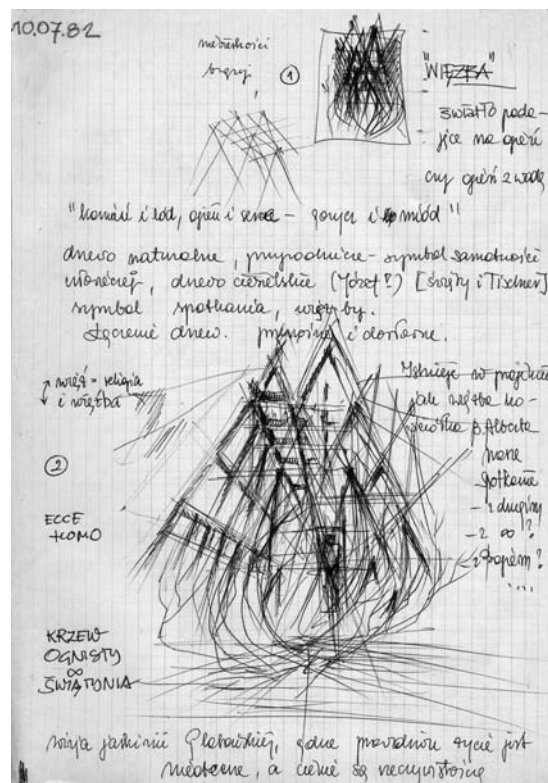
⁵ Projekt kaplicy „Ecce Homo” był bardzo lakonicznie prezentowany w artykule: W. Kosiński, M. Popławska-Kosińska, *Idee i stylizacje*, „Architektura” 1983, nr 1, s. 48–49. Kaplica „Ecce Homo” znalazła się w zestawieniu najważniejszych obiektów stulecia opublikowanym przez „Architektura-Murator”, zob.: *Sto budynków na stulecie niepodległości*, 5.11.2018, <https://architektura.muratorplus.pl/krytyka/sto-budynkow-na-stulecie-niepodleglosci> [dostęp: 8.03.2021].

⁶ Zob.: pierwsza analityczna praca poświęcona działalności architektonicznej i publicystycznej Sas-Zubrzyckiego: W. Bałus, *Działalność architektoniczna Jana Sas-Zubrzyckiego w świetle jego poglądów teoretycznych*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Krakowskiego Oddziału PAN” 1988, nr 32/2, s. 279–281.

upewnia mnie w przekonaniu, że twórczość lwowskiego profesora może nadal inspirować, dlatego uważam za ważne, aby przybliżyć tego wielkiego romantyka architektury współczesnym twórcom. Zbierając materiały w archiwum zgromadzenia sióstr albertynek w Prądniku Czerwonym w Krakowie, zapoznałem się z rysunkami Jana Sas-Zubrzyckiego, które nie były do tej pory przedmiotem badań. W artykule prezentuję i omawiam istotną ich część.

Il. 1. Fotografia kościoła „Ecce Homo”, 2021 r., fot. M. Twardowski

Il. 2. Marzena Popławska, kościół „Ecce Homo”, szkice koncepcyjne, 1981 r., dzięki uprzejmości autorki

Cel pracy

Praca ma odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu zabudowania zgromadzenia sióstr albertynek w Prądniku Czerwonym urzeczywistniają zakorzenione w XIX wieku idee polskiego budownictwa drewnianego.

Projekt klasztoru albertynek w twórczości Jana Sas-Zubrzyckiego

Zabudowa klasztoru sióstr albertynek to jedno z ostatnich dzieł Jana Sas-Zubrzyckiego, projekty powstawały w latach 1930–1933. W tym czasie architekt wydał obszerną

książkę *Cieślictwo polskie*⁷. Profesor Zubrzycki był także autorem wielu publikacji z zakresu historii architektury. Od 1910 r. był zatrudniony w lwowskiej Szkole Politechnicznej⁸ jako kierownik Katedry Estetyki i Historii Architektury, gdzie kontynuował badania nad odrębnością polskiej architektury. W latach 20. XX wieku poświęcił się działalności charytatywnej i wychowawczej, publikując artykuły, w których rozbudzał wrażliwość młodzieży na wartość sztuki ludowej, przyrody i krajobrazu. Pod koniec życia związał się z ruchem popularyzującym ideę odrodzenia kultury słowiańskiej. Do końca życia projektował i nadzorował budowy. Wszystkie budynki projektowane przez Zubrzyckiego znajdują się w rejestrze zabytków, a jego twórczości poświęcono kilka dysertacji doktorskich⁹. Mimo to pozostaje architektem nieznanym, a jednym z najmniej znanych jego dzieł jest zespół zgrupowania siostr albertynek w Prądniku Czerwonym.

Architektura drewniana jako element tożsamości kulturowej

W XIX wieku architektura drewniana znikła z polskiego krajobrazu. Jednocześnie jej wartość była uznawana przez badaczy kultury ludowej, którzy widzieli w niej istotny element składający się na odrębność kulturową. Etnografowie, historycy sztuki i architekci popularyzowali ideę ochrony drewnianej zabudowy¹⁰. Społeczeństwo zaczęło doceniać rodzime ciesielstwo przede wszystkim dzięki animatorowi stylu podhalańskiego Stanisławowi Witkiewiczowi¹¹. Również inni młodopolscy twórcy chętnie podejmowali studia nad budownictwem ludowym, tworząc wzorniki polskiej architektury drewnianej¹². Znanie są dzieła Władysława Matlakowskiego, Ludwika Puszcza, Kazimierza Mokłowskiego i Stanisława Witkiewicza¹³. Jednak pierwszeństwo należy się Janowi Sas-Zubrzyckiemu.

⁷ J. Sas-Zubrzycki, *Cieślictwo polskie*, Lwów 1930.

⁸ Nazwa uczelni zmieniała się wielokrotnie, w latach 1877–1918 była to Szkoła Politechniczna we Lwowie, a w latach 1919–1939: Politechnika Lwowska.

⁹ Zob.: W. Bałus, *Teoria sztuki Jana Sas-Zubrzyckiego, studium z pogranicza historii sztuki i historii idei* [rozprawa doktorska, mps], Biblioteka Instytutu Historii Sztuki UJ, Kraków 1989; P. Drewniak, *Rzymskokatolicka i greckokatolicka architektura sakralna w twórczości projektowej Jana Sas-Zubrzyckiego (1860–1935)* [rozprawa doktorska, mps], Biblioteka KUL, Lublin 2006; A. Szczybura, *Z działalności architektonicznej Jana Sas-Zubrzyckiego na niwie budownictwa ratuszy na ziemiach Galicji Zachodniej* [rozprawa doktorska, mps], Biblioteka PK, Kraków 2016; J. Wowczak, *Jan Sas-Zubrzycki (1860–1935) architekt, historyk i teoretyk architektury* [rozprawa doktorska, mps], Biblioteka Instytutu Historii Sztuki UJ, Kraków 2017.

¹⁰ T. Talowski, *Tłuste*, „Teki Grona Konserwatorów Galicji Wschodniej” 1905, t. 3, nr 31–40, s. 23; 1906, nr 44–51, s. 16; S. Szyller, *Tradycja budownictwa ludowego*, „Przegląd Techniczny” 1916, nr 41–42, s. 399–401; 1917, nr 3–4, s. 23–26, nr 7–8, s. 57–60, nr 13–14, s. 96–98.

¹¹ Z. Moździerz, *Koncepcja stylu narodowego Stanisława Witkiewicza i jej realizacja*, [w:] *Stanisław Witkiewicz – człowiek, artysta, myśliciel*, red. Z. Moździerz, Zakopane 1997; S. Szyller, *Tradycja budownictwa...*, op. cit.

¹² G. Ruszczyk, *Poglądy na architekturę drewnianą w Polsce w drugiej połowie XIX i w początku wieku XX*, [w:] *Architektura XIX i początku XX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 137–146.

¹³ W. Matlakowski, *Budownictwo ludowe na Podhalu*, Kraków 1892; K. Mokłowski, *Sztuka ludowa w Polsce*, Kraków–Lwów 1903; L. Puszcet, *Studia nad polskim budownictwem drewnianem*, cz. 1, *Chata*, Kraków 1903; S. Witkiewicz, *Styl zakopiański*, z. 2: *Ciesielstwo*, Lwów 1911.

Budownictwo drewniane w twórczości Jana Sas-Zubrzyckiego

W czasie studiów Zubrzyckiego w Szkole Politechnicznej we Lwowie (1878–1884) Julian Zachariewicz opracował pierwszy tom katalogu zabytków polskich, który ukazał się drukiem w 1885 r. Znalazły się w nim dokładne rysunki inwentaryzacyjne drewnianej cerkwi w Drohobyczu wykonane przez Zubrzyckiego, wówczas studenta¹⁴. Inwentaryzacja zabytków, w tym detali architektonicznych, okazała się jedną z pasji tego badacza. Wykonał z natury tysiące szkiców pomiarowych i rysunków inwentaryzacyjnych, również architektury drewnianej (il. 3). Zubrzycki był aktywnym działaczem Towarzystwa Polskiej Sztuki Stosowanej, młodopolskiego ruchu skupionego na badaniach etnograficznych. Pozostawał w kontakcie z Sewerynem Udziłą, włączył się też w prace mające na celu powołanie działu budownictwa ludowego w Muzeum Tatrzańskim¹⁵.

Il. 3. Jan Sas-Zubrzycki, rysunek inwentaryzacyjny cerkwi w Drohobyczu, [w:] J. Zachariewicz, *Zabytki sztuki w Polsce*, Lwów 1885, z. 1, tablica IV

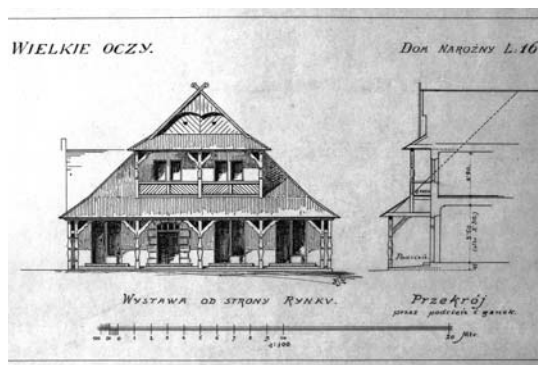
¹⁴ J. Zachariewicz, *Zabytki sztuki w Polsce*, z. 1–5, Lwów 1885.

¹⁵ Informacja z listu Bronisława Piłsudskiego do Jana Sas-Zubrzyckiego (styczeń 1915), list zachowany przez rodzinę architekta.

Zubrzycki stosował drewno w projektach podmiejskich domów (np. domu dr. Łuckiego w Kolbuszowej, willi własnej w Zabierzowie); w nawiązaniu do „sposobu zakopiańskiego”, jak nazywał styl zakopiański, zaprojektował kamienicę dla Stanisława Lenika w Krośnie i kościół w Żeleźnikowej. W budynkach użyteczności publicznej stosował drewniane konstrukcje i podcieniowe zadaszenia, które można zobaczyć w drugim ratuszu w Jordanowie, w projekcie bursy w Myślenicach i w pierwszym projekcie kościoła w Ryglicach (il. 4). Dla idei polskiej architektury drewnianej kluczowy okazał się okres I wojny światowej. Wiązało się to z odbudową kraju po zniszczeniach wojennych. Zubrzycki był zaangażowany w działalność Wiedeńskiej Komisji Odbudowy Miast i Wsi ze Zniszczeń Wojennych, a także Technicznego Biura dla spraw Odbudowy Kraju¹⁶.

Il. 4. Jan Sas-Zubrzycki, ratusz w Jordanowie, widoczne nieistniejące drewniane ganki, pocztówka z początku XX w., ze zbiorów autora

Il. 5. Jan Sas-Zubrzycki, projekt domu narożnego nr 16 w Wielkich Oczach, 1918 r., dzięki uprzejmości Jana Tyssona

Brał udział w inwentaryzacjach szkód i ocalałych zabytków, sporządzał projekty i plany regulacyjne dla Kamionki Strumiłowej i Wielkich Oczu. Publikując książki i artykuły, wywierał wpływ na stosowane zasady odbudowy¹⁷. Tradycje polskiego budownictwa drewnianego nie ograniczały się tylko do obszaru Podhala. Na licznych odczytach głosił, że „nasza architektura ludowa jest oddźwiękiem wielkiej architektury słowiańskiej i funduje się na budownictwie drewnianym”¹⁸. Za pierwszą publikację Zubrzyckiego poświęconą wyłącznie budownictwu drewnianemu należy uznać pięć bogato ilustrowanych zeszytów pod wspólnym tytułem *Cieśla polski*¹⁹. W twórczości ludowej autor dostrzegał podstawy dla wszystkich elementów polskości występujących w architekturze na przestrzeni dziejów. W 1916 r. napisał o tym w książce *Polskie budownictwo drewniane jako pierwowzór dla stylu nadwiślańskiego i stylu zygmuntońskiego w utworze*

¹⁶ Za: J. Krauze, *Wiedeńska Komisja odbudowy miast, miasteczek i wsi*, „Czasopismo Techniczne” 1916, nr 3–4, s. 21–22 oraz: dokumenty przechowywane w archiwum rodziny profesora Zubrzyckiego we Lwowie.

¹⁷ J. Sas-Zubrzycki, *Wieś polska w sztuce ludowej*, „Głos Narodu” 1915, nr 169, s. 3.

¹⁸ Z V. zebrania techników polskich, „Wiedeński Kurier Polski” 1915, nr 158 (9.04.), s. 6.

¹⁹ J. Sas-Zubrzycki, *Cieśla polski. Wzory i przykłady polskiego budownictwa drewnianego dla odbudowy kraju*, Kraków 1915–1916.

kształtu²⁰. Ideę polskiego budownictwa drewnianego wprowadzał w życie, projektując domy dla Wielkich Oczu, miasteczka, które zostało doszczętnie zniszczone w czasie I wojny światowej (il. 5).

W ramach działalności w Ekspozyturze Odnowienia Kraju w Podhajcach Zubrzycki przygotował projekty częściowo drewnianych szkół. W 1928 r. opublikował artykuły *Chata polska* i *Dwór polski* dotyczące budownictwa drewnianego²¹. W 1931 i 1932 r. w Poznaniu wydał dwa artykuły o wspólnym tytule *Polska drewniana*²². W tym czasie podejmował jedno z ostatnich, jak się okazało, wyzwań projektowych. Korzystając z pomocy kreślarza P. Kolmanowskiego, zaprojektował zespół budynków dla sióstr albertynek w podkrakowskim Prądniku.

Projekty zabudowy Jana Sas-Zubrzyckiego w Prądniku Czerwonym i ich symbolika

W skład zespołu budynków projektowanych dla sióstr albertynek w Prądniku Czerwonym wchodziły: dom dla sióstr (dom zgromadzenia) „Pocieszka”, księżówka, spichlerz, wozownia, dom gospodarczy, stajnia, chlewy i lodownia. Zachowane w archiwum zgromadzenia sióstr albertynek w Krakowie projekty i rysunki z różnych faz budowy nie były dotąd prezentowane. Przedstawione zostały one w niniejszym artykule wraz z opisem rozwiązań architektonicznych w nawiązaniu do myśli teoretycznej ich autora.

Komplet rysunków dotyczących realizowanych obiektów zawiera album z projektem zatwierdzonym przez Terenowy Wydział Powiatowy Krakowski „Dom Macierzysty Zgromadzenia S.S. Albertynek w Prądniku Czerwonym ul. Woronicza L.1”. Zawiera on plan zagospodarowania, który stanowił załącznik do pozwolenia na budowę²³ (il. 6). Na kolejnych stronach albumu zostały przedstawione: furta, dom zgromadzenia, dom kapłana, dom gospodarczy, stajnie i obory ze spichlerzem, stodoły, szopy. W archiwum znajdują się również luźne rysunki dotyczące kaplicy i refektarza oraz czworobocznego założenia klasztorowego zakładu sióstr albertynek, a także rysunki Zubrzyckiego (głównie detali architektonicznych i wnętrz) z czasów budowy, w tym szkic projektowy ołtarza w kaplicy zgromadzenia²⁴. Najstarszym rysunkiem jest inwentaryzacja istniejących budynków sporządzona przez Kornela Strokę²⁵ (il. 7). Dzięki temu dokumentowi

²⁰ Idem, *Polskie budownictwo drewniane jako pierwowzór dla stylu nadwiślańskiego i stylu zygmuntońskiego w utworze kształtu. Badania oparte na licznych rysunkach zabytkowych*, Kraków 1916.

²¹ Idem, *Chata polska*, „Ziemia” 1928, nr 6, s. 86–90; idem, *Dwór polski*, „Ziemia” 1928, nr 14, s. 210–216.

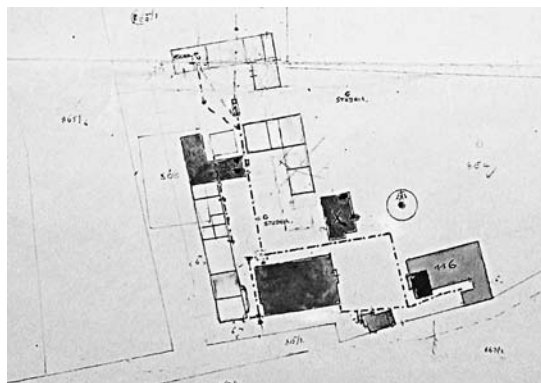
²² Idem, *Polska drewniana*, „Technika i Przemysł” 1931 (R. II), nr 10, s. 3–4; idem, *Polska drewniana*, „Technika i Przemysł” 1932 (R. III), nr 8/9, s. 1–4.

²³ Pozwolenie na budowę z 2.02.1933 r. Wynika z tego, że budowa obiektów była prowadzona bez urzędowej zgody.

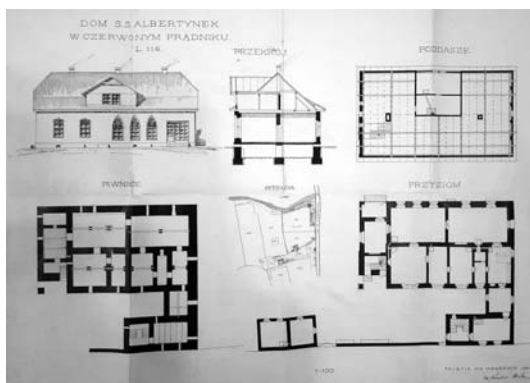
²⁴ Archiwum zgromadzenia sióstr albertynek w Krakowie (dalej ASA), sygn. Z/2/21/210/5.

²⁵ Kornel Stroka, radca magistratu krakowskiego, działacz społeczny, aktywny członek stowarzyszenia katolickiego „Gwiazda”, mąż Jadwigi z Łobzowa, nauczycielki, pisarki, animatorki życia społecznego, siostry Jana Sas-Zubrzyckiego.

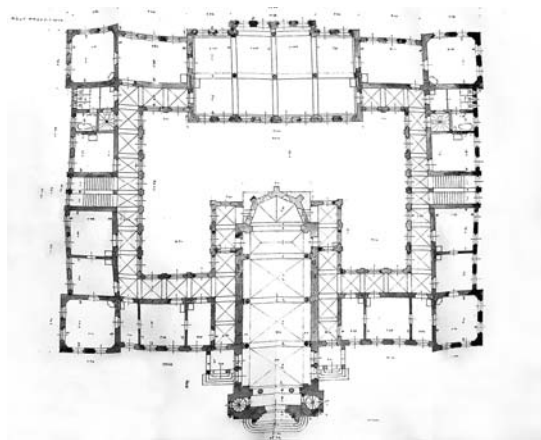
wiadomo, jak wyglądała przed przebudową willa podmiejska dawnych właścicieli Cel-
larich o wdzięcznej nazwie „Pocieszka”. Najstarszy zachowany projekt w tym zbiorze
dotyczy **zakładu sióstr albertynek** i jest datowany na 1930 r. (il. 8).

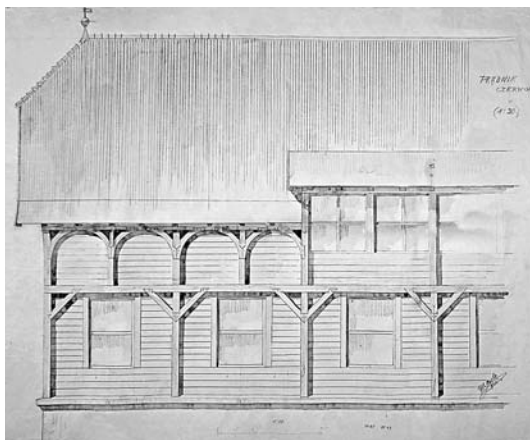
Il. 6. Jan Sas-Zubrzycki, projekt zagospodarowania dla zabudowań sióstr albertynek w Prądniku Czerwonym, załącznik do decyzji administracyjnej z 1933 r. zezwalającej na budowę

Il. 7. Kornel Stroka, inwentaryzacja willi „Pocieszka” w Prądniku Czerwonym

Il. 8. Jan Sas-Zubrzycki, projekt pierwszego założenia domu zakładu sióstr albertynek w Prądniku Czerwonym, 1930 r.

Il. 9. Jan Sas-Zubrzycki, detal słupów przy-
łapowych w budynku domu gospodarczego
w Prądniku Czerwonym

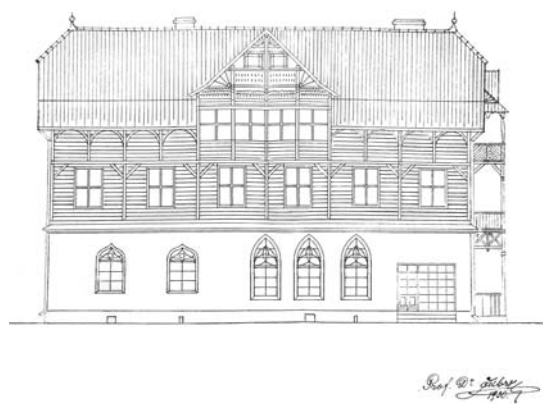
Prace nad tym ambitnym założeniem przestrzennym, które można porównać do
zaprojektowanego przez Zubrzyckiego w 1927 r. klasztoru oo. kapucynów na lwow-
skim Zamarstynowie, nie były kontynuowane²⁶. Nie doszło również do realizacji pro-
jektu kaplicy i refektarza²⁷. Plany inwestycyjne ograniczono, w pierwszej kolejności

²⁶ Pomędzy rysunkami Jana Sas-Zubrzyckiego zachował się szkic alternatywnych elewacji ze znakiem
firmowym Tadeusza Stryjeńskiego.

²⁷ Rysunek przekroju podpisany: „Mników 28.12.1933”.

adaptowano „Pocieszkę” do funkcji **domu zgromadzenia**. Zubrzycki zaprojektował nadbudowę murowanej willi o dwie kondygnacje i stryszek (il. 10).

Il. 10. Jan Sas-Zubrzycki, projekt nadbudowy „Pocieszki”, widok od południa, 1930 r.

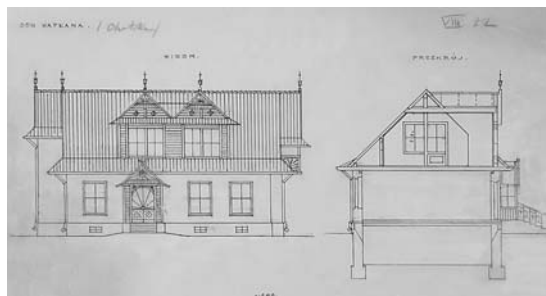

Il. 10.1. Jan Sas-Zubrzycki, projekt nadbudowy „Pocieszki”, widok od zachodu, 1930 r.

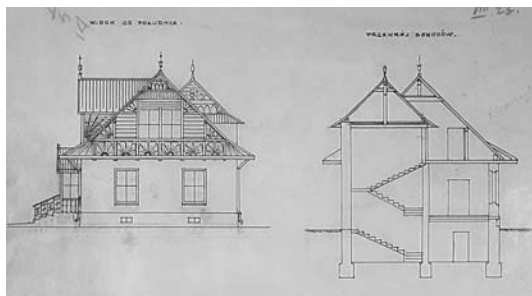
Zubrzycki, obawiając się dociążenia kamiennych fundamentów, użył wyłącznie konstrukcji drewnianej. Wpisał w zastany rzut układ słupowy, sześciosiowy, dwutraktowy. Uwidoczniał konstrukcję rytmem zewnętrznych słupów – przyłapów z zastrzałami (il. 9). Takie rozwiązanie konstrukcyjne nie było przypadkowe. Autor *Cieślictwa polskiego* właśnie konstrukcji z przyłapami nadawał najwyższą rangę w polskim budownictwie. Uważał, że słupy zewnętrzne przenoszące obciążenie belki siostrzanej (sosrębu), podpierające razem z zastrzałami płatwice (zewnętrzne płatwie), stanowią charakterystyczny dla polskiego budownictwa ustrój konstrukcyjny. Dodatkowo słupy z zastrzałami to zakodowana informacja o tradycji wywodzącej się z architektury słowiańskiej. W licznych publikacjach Zubrzycki wskazywał na piękno słupów zespolonych z płatwią za pomocą zastrzałów z zamkami na jaskółczy ogon. Wschodnią elewację „Pocieszki” wzbogacił o trzykondygnacyjny ganek ze słupem na osi. Ten niewielki element stanowi dowód na wprawę autora w stosowaniu form ludowych i niesie przy tym wiele informacji. Naczelne zasady słowiańskiej konstrukcji to według Zubrzyckiego przede wszystkim dwudział i połowienie oraz słup na osi.

Słupy graniaste z zastrzałami (w odróżnieniu od słupów okrągłych występujących w Skandynawii) to też właściwość budownictwa naszego kręgu kulturowego. Architekt w licznych dziełach pisał tłumaczył, że zasadą kształtowania elewacji w tradycji słowiańskiej jest parzystość, dlatego w nadbudowanej „Pocieszce” widać po dwa otwory okienne ujęte w rytm, cztery okna w pasie doświetlającym południowy ganeczek drugiego piętra, cztery okienka strychowe w elewacji północnej itd. Należy jeszcze zwrócić uwagę na zwieńczenie wieżyczek dachowych. Ich krawędzie ustawione są na osi. To kolejna cecha charakterystyczna polskiego budownictwa. W szczególny sposób manifest polskiej architektury został przedstawiony w projekcie **domu kapłana**

(księżówki, il. 11). W elewacji frontowej widoczne są zdwojone szczytiki, każdy z podwójnym oknem i słupkami na osiach, a w elewacji bocznej – elementy zaczerpnięte z architektury podhalańskiej: daszki okapowe, listwowanie w słoneczka, balustrada balkonu od strony południowej z reliefem snycerskim o motywach kwiatowych, sterczyńki kalenicowe.

Il. 11. Jan Sas-Zubrzycki, projekt domu kapłana w Prądniku Czerwonym, widok i przekrój, ok. 1930 r.

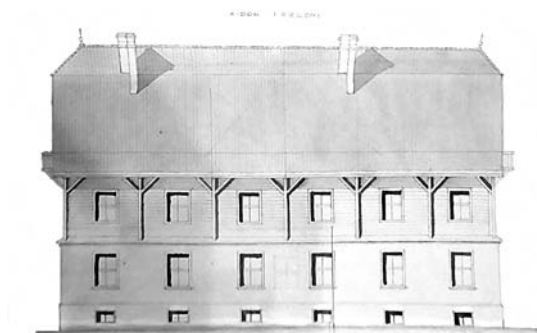

Il. 11.1. Jan Sas-Zubrzycki, projekt domu kapłana w Prądniku Czerwonym, widok od południa i przekrój schodów, ok. 1930 r.

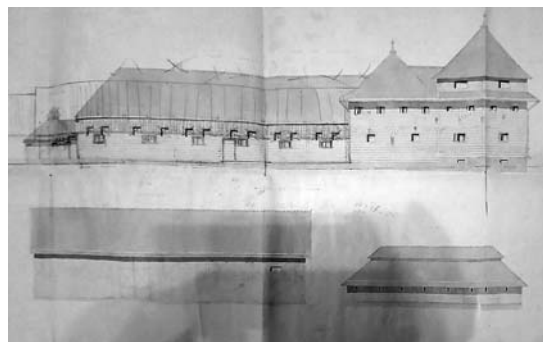
Podobnie, choć już nie tak bogato, kształtowana jest elewacja **domu gospodarczego** (nowicjatu, il. 12). Piętro w konstrukcji drewnianej wygląda podobnie jak w domu zgromadzenia z przyłapami. Kompozycja szerokiej facjaty poddasza podporządkowana została zasadzie połowienia i dwudziātu. Detal drewniany został dopracowany do najmniejszego szczegółu: stolarka drzwiowa; deski wiatrowe zostały przedłużone i zcięte w fantazyjną formę; zastosowany został oryginalny, nieznan z innych projektów Zubrzyckiego motyw okna montowanego „w karo” z opaską drewnianą rzeźbioną w manierze barokowej (który 50 lat później zainspirował autorkę kaplicy „Ecce Homo”). Skromniej potraktowane zostały elewacje budynków gospodarczych. W ich zespole wyróżnia się **spichlerz**, zbudowany z dwóch brył podobnych artykulacją, a różniących się wysokością (il. 13). Konsekwentnie, jak w pozostałych budynkach, architekt zastosował konstrukcję przyłapową, układając słupy w parzysty rytm. To najbardziej intrygujący z budynków tego zespołu. Przemawia do odbiorcy prostotą, oszczędnością użytych środków architektonicznych i powagą. Najbardziej zaawansowany pod względem nawiązania do słowiańskiej tradycji jest natomiast szkic akwarelowy **szczytu dla spichlerza**²⁸ (il. 14). Oprócz uwidocznionej symetrycznej konstrukcji przyłapowej, słupa umieszczonego na osi, architekt zastosował tu zespół szczególnych elementów zdobniczych, którym przypisywał długą tradycję sięgającą jeszcze czasów pogańskich. W kompozycji dominują kwadraty, nazywane przez architekta czwartakami, które

²⁸ Na rysunku datowanym na wrzesień 1930 Zubrzycki zamieścił opis: „Budowa na Prądniku Czerw. Szczegół szczytu od ogrodu. Podziałka 1:20 (5 ctm = 1 m)”. W „Spisie czynności” pod datą 17 września 1930 r. Zubrzycki zawarł informację: „Prądnik Cz. Rysunki Spichrza i Wozowni”. Szerokość traktu ok. 8 m i wskazówka „od ogrodu” oraz brak okien wskazuje południową elewację spichrza. ASA, sygn. Z/2/21/210/5.

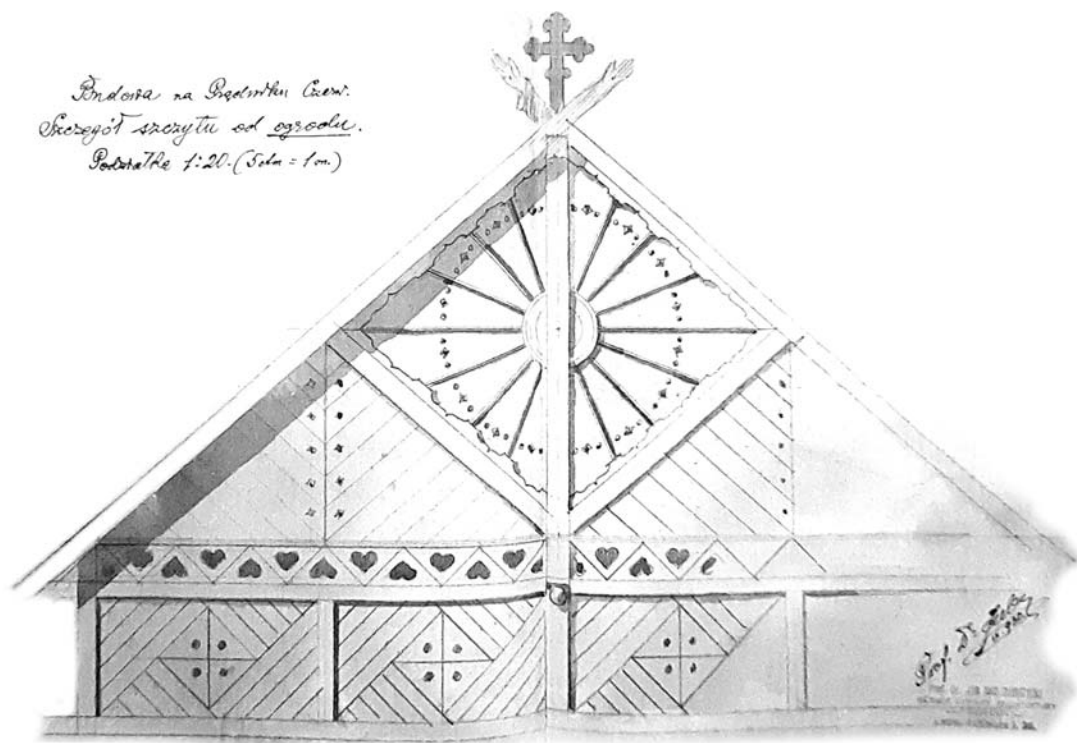
traktował jako podstawową figurę w sztuce ludowej. Widoczne są też wycinane w desce serduszka – powszechny motyw zdobniczy. Najważniejszy z symboli, „kołomir”, znajduje się w zwieńczeniu szczytu.

Il. 12. Jan Sas-Zubrzycki, projekt domu gospodarczego w Prądniku Czerwonym, ok. 1930 r.

Il. 13. Jan Sas-Zubrzycki, projekt spichlerza w Prądniku Czerwonym, ok. 1930 r.

Il. 14. Jan Sas-Zubrzycki, projekt szczytu spichlerza, 1930 r.

Oto jak definiuje ten symbol Zubrzycki: „Jest to krzyż równoramienny tak zestawiony, że powstają między ramionami »krzyżokąty«, to znaczy kąty proste”²⁹. Koło wpisane w kwadrat ma wzmocnioną symbolikę: „koło albo czworobok był godłem pokoju świata, równowagi i porządku wiecznego, nawet szczęścia, koło zaś lub czworobok taki zwano mirem”³⁰. Przedłużone wiatrownice krzyżują się jak znane z budownictwa ludowego „koniki”. Architekt zdawał sobie sprawę z kontrowersji, jakie mógł wywołać jego projekt dla chrześcijańskiej instytucji ozdobiony symbolami, które sam definiował jako wywodzące się z czasów pogańskich, dlatego tymi symbolami zdecydował się ozdobić podrzędny budynek gospodarczy. Ponadto szczyt spichlerza został przez Zubrzyckiego zwieńczony krzyżem. Tym samym narracja o polskiej odrębności kulturowej prowadzona za pomocą symboli została doprowadzona do końca, bez niedomówień. Zubrzycki projektował jeszcze dla sióstr albertynek **lodownię**. Była to budowla w dużej części podziemna. Architekt zaprojektował ponadto **ołtarz**, który można oglądać w kaplicy mieszczącej się w dawnej „Pocieszce” (il. 15).

Il. 15. Jan Sas-Zubrzycki, projekt ołtarza w kaplicy sióstr albertynek w Prądniku Czerwonym, 1930 r.

²⁹ J. Sas-Zubrzycki, *Mir – sława. Znak krzyżowy*, Lwów 1922, s. 23.

³⁰ *Ibidem*, s. 31.

Wnioski

Budynki zgromadzenia siostr albertynek w Prądniku Czerwonym stanowią przykład architektury nawiązującej do polskiej tradycji budownictwa ludowego, szczególnie do układów ścian przytápowych. W stosowaniu takich układów konstrukcyjnych Zubrzycki dostrzegał szansę na powstanie kanonu rodzimej architektury polskiej. Zabudowa zgromadzenia siostr albertynek to przede wszystkim kontynuacja w okresie międzywojennego modernizmu dziewiętnastowiecznych prac nad formą narodową w architekturze. Obiekty te w kolejnej epoce – modernistycznej – zainspirowały architektów projektujących w ich sąsiedztwie drewniany kościół mocno osadzony w ciesielskiej tradycji. W efekcie budynki sytuowane w przestrzeni albertynek w Prądniku Czerwonym można traktować jako **manifest polskiej architektury drewnianej**, tym bardziej że zarówno obiekty przed-, jak i powojenne stanowią przykład architektury narracyjnej, kryjącej w swych symbolicznych formach odniesienia do najistotniejszych dla ich twórców treści.

Podziękowania

W gromadzeniu materiałów do artykułu szczególną pomoc okazała siostra Bernarda Kostka, archiwistka Zgromadzenia Sióstr Albertynek Posługujących Ubogim, której serdecznie dziękuję za życzliwość i wyjaśnienia dotyczące obiektów.

Wyrażam wdzięczność arch. Marzenie Popławskiej za okazane zaufanie i przekazanie informacji dotyczących projektu i budowy kościoła „Ecce Homo” oraz udostępnienie materiału ilustracyjnego.

Bibliografia

- Batus W., *Działalność architektoniczna Jana Sas-Zubrzyckiego w świetle jego poglądów teoretycznych*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Krakowskiego Oddziału PAN” 1988, nr 32/2, s. 279–281.
- Batus W., *Teoria sztuki Jana Sas-Zubrzyckiego, studium z pogranicza historii sztuki i historii idei* [rozprawa doktorska, mps], Biblioteka Instytutu Historii Sztuki UJ, Kraków 1989.
- Drewniak P., *Rzymskokatolicka i greckokatolicka architektura sakralna w twórczości projektowej Jana Sas-Zubrzyckiego (1860–1935)* [rozprawa doktorska, mps], Biblioteka KUL, Lublin 2006.
- Kosiński W., Popławska-Kosińska M., *Idee i stylizacje*, „Architektura” 1983, nr 1, s. 48–49.
- Krauze J., *Wiedeńska Komisja odbudowy miast, miasteczek i wsi*, „Czasopismo Techniczne” 1916, nr 3–4, s. 21–22.
- Matlakowski W., *Budownictwo ludowe na Podhalu*, Kraków 1892.
- Mokłowski K., *Sztuka ludowa w Polsce*, Lwów 1903.
- Moździerz Z., *Koncepcja stylu narodowego Stanisława Witkiewicza i jej realizacja*, [w:] Stanisław Witkiewicz – człowiek, artysta, myśliciel, red. Z. Moździerz, Zakopane 1997.
- Puszet L., *Studia nad polskim budownictwem drewnianem*, cz. 1, Chata, Kraków 1903.

- Ruszczyc G., *Poglądy na architekturę drewnianą w Polsce w drugiej połowie XIX i w początku wieku XX*, [w:] *Architektura XIX i początku XX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 137–146.
- Sas-Zubrzycki J., *Chata polska*, „Ziemia” 1928, nr 6, s. 86–90.
- Sas-Zubrzycki J., *Cieśla polski. Wzory i przykłady polskiego budownictwa drewnianego dla odbudowy kraju*, Kraków 1915–1916.
- Sas-Zubrzycki J., *Cieślictwo polskie*, Lwów 1930.
- Sas-Zubrzycki J., *Dwór polski*, „Ziemia” 1928, nr 14, s. 210–216.
- Sas-Zubrzycki J., *Mir – sława. Znak krzyżowy*, Lwów 1922.
- Sas-Zubrzycki J., *Odbudowa – rozważania bardzo na czasie*, „Dziennik Polski” nr 15, 16, 17, 18 i 19 V 1916.
- Sas-Zubrzycki J., *Polska drewniana*, „Technika i Przemysł” 1931 (R. II), nr 10, s. 3–4.
- Sas-Zubrzycki J., *Polska drewniana*, „Technika i Przemysł” 1932 (R. III), nr 8/9, s. 1–4.
- Sas-Zubrzycki J., *Polskie budownictwo drewniane jako pierwowzór dla stylu nadwiślańskiego i stylu zygmuntońskiego w utworze kształtu. Badania oparte na licznych rysunkach zabytkowych*, Kraków 1916.
- Sas-Zubrzycki J., *Styl nadwiślański jako odcień sztuki średniowiecznej w Polsce*, Kraków 1910.
- Sas-Zubrzycki J., *Wieś polska w sztuce ludowej*, „Głos Narodu” 1915, nr 169, s. 3.
- Sto budynków na stulecie niepodległości*, 5.11.2018, <https://architektura.muratorplus.pl/krytyka/sto-budynkow-na-stulecie-niepodleglosci> [dostęp: 8.03.2021].
- Szczybura A., *Z działalności architektonicznej Jana Sas-Zubrzyckiego na niwie budownictwa ratuszy na ziemiach Galicji Zachodniej* [rozprawa doktorska, mps], Biblioteka PK, Kraków 2016.
- Szyller S., *Tradycja budownictwa ludowego*, „Przegląd Techniczny” 1916, nr 41–42, s. 399–401; 1917 nr 3–4, s. 23–26; nr 7–8, s. 57–60; nr 13–14, s. 96–98.
- Talowski T., *Tłuste*, „Teki Głona Konserwatorów Galicji Wschodniej” 1905, t. 3, nr 31–40, s. 23; 1906, nr 44–51, s. 16.
- Witkiewicz S., *Styl zakopiański*, z. 2, *Ciesielstwo*, Lwów 1911.
- Wowczak J., *Jan Sas-Zubrzycki (1860–1935) architekt, historyk i teoretyk architektury*, [rozprawa doktorska, mps], Biblioteka Instytutu Historii Sztuki UJ, Kraków 2017.
- Z V. *zebrania techników polskich*, „Wiedeński Kurier Polski” 1915, nr 158 (9.04.), s. 6.
- Zachariewicz J., *Zabytki sztuki w Polsce*, z. 1–5, Lwów 1885.